

VILÁG- TÖRTÉNET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BENCSIK PÉTER**
A CSEHSZLOVÁK BELÜGYMINISZTERIUM 1968-BAN
- **HORBULÁK ZSOLT**
GAZDASÁGI REFORMKÍSÉRLETEK CSEHSZLOVÁKIÁBAN
A SZOCIALIZMUS IDEJÉN
- **MITROVITS MIKLÓS**
ÚT A KATONAI INTERVENCIÓHOZ
- **STANISLAV SIKORA**
SZLOVÁKIA A PRÁGAI TAVASZ UTÁN
- **LUKÁCS B. GYÖRGY**
1966–1971 – „HORVÁTOR SZÁG TAVASZA”
- **SZEMLE**
MITROVITS MIKLÓS, BAKI ATTILA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

8. (40) évfolyam 2018. 3.

TARTALOM

1968 mint történelem. A prágai tavasz 50. évfordulójára (Mitrovits Miklós)	371
<i>Tanulmányok</i>	
Bencsik Péter: A csehszlovák belügyminisztérium 1968-ban. Josef Pavel reformjai	375
Horbulák Zsolt: Gazdasági reformkísérletek Csehszlovákiában a szocializmus idején	399
Mitrovits Miklós: Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés	415
Stanislav Sikora: Szlovákia a prágai tavasz után. Változások a Szlovák Kommunista Pártban és a szlovák társadalomban, 1968. augusztus – 1969. április	445
Gaál Veronika: Kisebbségi jogvita az 1968. évi föderációs átalakítás árnyékában. Források a csehszlovákiai nemzetiségi törvény történetéhez	471
Lukács B. György: 1966–1971 – „Horvátország tavasza”	501
<i>Szemle</i>	
Gustáv Husák. Realista karrierista? (Mitrovits Miklós)	523
Vasil Biľák. Áruló vagy kollaboráns? (Baki Attila)	530

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

CONTENTS

1968 as History: On the Occasion of 50 th Anniversary of the Prague Spring (Miklós Mitrovits)	371
<i>Studies</i>	
Péter Bencsik: The Czechoslovak Ministry of the Interior in 1968: The Reforms of Josef Pavel	375
Zsolt Horbulák: Economic Reform Attempts in Socialist Czechoslovakia	399
Miklós Mitrovits: Heading towards the Military Intervention: The Prague Spring and the Hungarian Party Leadership	415
Stanislav Sikora: Slovakia after the Prague Spring: The Changes in the Communist Party of Slovakia and the Slovak Society (August 1968 – April 1969)	445
Veronika Gaál: Dispute over the Minority Rights in the Shadow of the Federal Transformation of 1968: Sources on the History of the Czechoslovak Nationality Law	471
György Lukács B.: The Croatian Spring 1966–1971	501
<i>Book Reviews</i>	
Gustáv Husák: A Realistic Careerist? (Miklós Mitrovits)	523
Vasil Biľak: Traitor or Collaborator? (Attila Baki)	530

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerkesztési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

BENCSEK PÉTER*

A csehszlovák belügyminisztérium 1968-ban

Josef Pavel reformjai

A prágai tavasznak nevezett reformfolyamatról általában a cenzúra eltörlése, a gazdasági reformok és az élénkülő közéletben megjelenő ellenzéki törekvések jutnak eszünkbe elsőként. Emellett még az, hogy az „emberarcú szocializmus” kísérletének a Varsói Szerződés öt tagállamának intervenciója vetett véget. Részben 1956-ból, részben a rendszerváltásból is származó tapasztalat Magyarországon, hogy a pártállamból a demokratikus intézmények megteremtése irányába történő elmozdulás során maga a pártvezetés ugyan elkötelezheti magát a változások mellett, de a biztonsági apparátus, a politikai rendőrség erre sokkal kevésbé képes. A prágai tavasz kapcsán a magyar nyelvű szakirodalomban ez a kérdés általában nem is jelenik meg,¹ pedig a változások igen nagy jelentőségűek voltak.

A reformok megkezdődésében döntő volt az új miniszter, Josef Pavel szerepe. Elődje, Josef Kudrna alig három évvel korábban került a belügyminisztérium élére, de talán éppen ezért Antonín Novotný első titkár megbízható emberének számított. Miután Alexander Dubček lett a párt vezetője, a közvélemény és a sajtó egyre hangosabban bírálta a tárcát, részben az állambiztonság 1950-es években elkövetett törvénytelenégei, részben pedig az 1967 októberében tüntető egyetemisták elleni brutális rendőri fellépés miatt. Ennek következtében Kudrnát március 15-én leváltották. Átmenetileg Jan Záruba első miniszterhelyettes vette át a posztját, az új kormány megalakulásakor pedig Josef Pavel került a helyére.²

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Jelenkortörténeti Tanszékének egyetemi adjunktusa (6722 Szeged, Egyetem u. 2.). A tanulmány az OTKA/NKFI Hivatal által támogatott, 115988 azonosító számú, „A magyar-csehszlovák kapcsolatok dokumentumai (1945–1992)” című kutatás keretében készült.

1 Idegen nyelven is kevés tanulmány olvasható róla. Csehül elsőként a belügyi vonatkozású 1968-as forrásokot kiadó szerzőpáros kötetének történeti előszava foglalkozott vele: Koudelka–Suk, 1996. 7–27. Az újabb irodalomban számos forrásból idéz Žáček, 2010. Angolul Kieran Williams könyve emelkedik ki, melyben bőséges levéltári anyag alapján, de Koudelka–Suk kötetére való hivatkozás nélkül külön fejezet foglalkozik a kérdéssel. Williams, 1997. 210–225.

2 Bárta, 2009. 105–106. Zárubáról bővebben lásd: Bárta, 2008. 101–105.

Pavel életútja miniszterségéig

Érdeemes összefoglalni Pavel korábbi életútját, ez ugyanis nagyban meghatározta miniszteri tevékenységét. Josef Pavel munkáscsaládban született 1908-ban, České Budějovice közelében. Polgári iskolát végzett, húszévesen a kommunista ifjúsági mozgalom, majd 1932-ben a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) tagja lett. 1935-ben álnéven Moszkvába utazott, és a Nemzetközi Lenin Iskola hallgatója lett. 1937-ben csatlakozott a spanyol köztársasági hadsereghez és két éven át harcolt Franco tábornok csapatai ellen. A polgárháború végén Franciaországba került, ahol internálták. 1941-ben Algériába vitték át, és a fogságból csak az amerikai erők szabadították ki 1943-ban. Innen Angliába ment, és belépett a csehszlovák hadseregbe, részt vett az 1944-es nyugat-európai harcokban.

1945-től a CSKP funkcionáriusa volt, 1947-től a CSKP KB fegyveres és biztonsági osztályának vezető titkára lett, s e poszton arra törekedett, hogy a kommunisták pozícióit erősítse a biztonsági szerveken belül. 1948 februárjában a népi milícia, a párt félkatonai szervezete törzsének parancsnoka lett, s ezzel nagy szerepet játszott a kommunista hatalomátvitelben. Ezután nemzetgyűlési képviselővé választották. 1949 elején a belügyminiszter helyettesévé nevezték ki, feladata a biztonsági erők irányítása volt, egyúttal a belügyminisztérium csapatainak parancsnoka lett. Jelentős szerepe volt a kommunista terrorapparátus kiépítésében, az ellenzéki erők felszámolásában, a kényszermunkatáborok és a határőrség felállításában. Belügyi (a tárca 1950-ben történt átnevezése után nemzetbiztonsági minisztériumi) tisztségei mellett Pavel a CSKP ötös (állam)biztonsági bizottságának is tagja volt. 1950 nyarán leváltották miniszterhelyettesi posztjáról.

A „csehszlovák Rajk” keresése során a vélt ellenségek „leleplezése” elérte a belügyi vezetés tagjait, de Pavel „spanyolos” múltja miatt is gyanúsnak számított, és 1951 elején őrizetbe vették. Egyedül Otto Šling vallomása szólt ellene. Pavelt megrázta, hogy letartóztatták: a párt hű tagja volt, ártatlannak tekintette magát. Szembeszegült a vádakkal, amelyek szerint gyilkossági terveket szőtt Rudolf Slánský, a párt főtitkára ellen, s emellett Šlinggel és Marie Švermovával együtt állam és népi demokrácia elleni szervezkedésben vett részt azzal a céllal, hogy véget vessenek a népi demokratikus rendszernek Csehszlovákiában. A kihallgatás naponta legalább tíz órán át zajlott, súlyos fizikai erőszakkal kísérve. Pavel ennek ellenére sem vallott, pedig hozzátartozói őrizetbe vételével is fenyegették. Sikertelen kihallgatóit többször is lecserélték. A vizsgálati fogság két és fél éven át tartott, s eközben a vádak is átalakultak: Slánský meggyilkolásának terve helyett immár az általa vezetett összeesküvés tagjává vált. S bár ő nem vallott, vádlott-társai viszont igen, s így egyre több „bizonyíték” gyűlt össze róla. Pavel odáig ment, hogy többször is a kihallgatók viselkedését minősítette törvénytelennek. Egészségi állapota gyorsan romlott a verések és a börtön körülményei miatt, ezért hosszabb időn át orvosi kezelésre is szorult. 1953 őszén – politikai döntés után – megszületett a vádirat, és decemberben lezajlott Pavel pere a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiumában, ahol szintén ártatlannak vallotta magát. Huszonöt év börtönbüntetésre és teljes vagyonekzabzásra ítélték. Miután 1955-ben – igen vonta-

tottan – megindult a perek felülvizsgálata, Pavel esetét a legelsőők között tárgyalták, mivel soha nem vallotta magát bűnösnek. Azon év októberében minden vádalól felmentették, kárpótlásul 40 ezer koronát ítéltek meg számára. A párt hívása ellenére nem tért vissza a politikai életbe, hanem a testnevelési szövetség nemzetközi osztályának referense, majd vezetője lett. Innen került vissza 1968 tavaszán a belügyi tárcához.³

„Börtönélményei” megváltoztatták a kommunista erőszakszervezetek működésével kapcsolatos gondolkodását: amint láttuk, már kihallgatóinak is szeméretetette, hogy törvénytelenül járnak el. Szabadulása után azonnal kérte, hogy találkozhasson Novotnýval, majd az első titkár kérésére részletesen leírta letartóztatása és fogva tartása eseményeit. Ezen kívül több feljegyzést is készített a belügyi szervek háború utáni tevékenységéről.⁴ 1968-ig tehát bőven volt ideje átgondolni, hogyan kellene átszervezni a belügyi-biztonsági erők működését. Más kérdés, vajon megfordult-e a fejében, hogy ennek végrehajtására valaha is lesz esélye.

Viták, elképzelések a belügyminisztérium átalakításával kapcsolatban

A belügyminisztériumon belül 1968-ban már Pavel kinevezése előtt elindultak bizonyos változások. Ezek közül az egyik legfontosabb Václav Prchlík tábornok, a CSKP 8. (adminisztratív) osztálya újonnan kinevezett reformer vezetőjének javaslata volt. Prchlík lényegében maga ellen beszélt, amikor azt javasolta, hogy a biztonsági szerveket ki kell vonni a párt ellenőrzése alól: ez ugyanis logikusan az általa vezetett osztály megszüntetését is jelentette, ami később – más okból – be is következett. Ugyanakkor biztosítani kell a biztonsági erők feletti alkotmányos kontrollt, vélte Prchlík, akinek javaslatára a nemzetgyűlés március 29-én fel is állított egy új állandó bizottságot, védelmi és biztonsági bizottság néven. A tábornok elképzelése szerint az információk nagyobb nyilvánossága, valamint a biztonsági erőkre vonatkozó törvényi szabályozás is hozzájárul a demokratizálódáshoz, csakúgy, mint a polgári szabadságjogok rögzítése.⁵ Szintén Pavel kinevezése előtt születtek már belső tervek a biztonsági szervek munkájának megreformálására, főleg a hírszerzésnél, amelynek állománya a belügyminisztérium átlagánál jóval képzetesebb volt, és tagjai nem akarták, hogy az állambiztonság törvénytelenégeit velük is kapcsolatba hozzák.⁶

A belügyi szervek további munkájának meghatározásában a CSKP akcióprogramja tekinthető döntőnek. A programnak a belügyminisztériumot érintő részét Zdeněk Mlynář dolgozta ki, és a szöveget a CSKP KB április 1–5. közötti ülése végle-

3 Bárta, 2012. 9–22.; Gregor, 2010. 82–84.

4 Bárta–Kalous, 2012. 51–65.

5 Golan, 1973. 180–181. A CSKP Prchlík által vezetett Adminisztratív Osztályát 1968 júliusában szüntették meg. *Új Szó*, 1968. július 27. (Ennek okáról tanulmányom későbbi részében írok majd.)

6 Williams, 1997. 217. A tárcán belüli 1968 előtti problémákról lásd uo. 212–215. A hírszerzés 1968 előtti helyzetét összefoglalja: Kaňák–Dvořáková–Jurová, 2016. 10–17., 25–29. A reformok támogatóiról lásd uo. 29–36. A kémelhárításon belül is elkészült egy akcióprogram április 10-én, amely szintén alapvető változásokkal számolt, lásd: Žáček, 2010. 10–12.

gesítette. A legfontosabb részletek szerint „A párt politikája abból a követelményből indul ki, hogy az állami mechanizmusban ne kerüljön sor a hatalom túlságos összpontosítására egy láncszemben, az apparátusban, vagy egyénnél. (...) Ennek az elvnek nem felel meg a funkciók túlzott összpontosulása elsősorban az eddigi belügyminisztériumban.” Az akcióprogram javasolta, hogy a hagyományosan nem a belügyminisztériumhoz tartozó területeket (például a büntetés-végrehajtást) válasszák attól ismét külön. Ezen túl: „A CSKP Központi Bizottsága szükségesnek tartja a biztonsági szolgálat szervezeti átépítését, az egységes Nemzetbiztonsági Testület [SNB] kettéosztását két különböző, egymástól független szervre, az állambiztonságra és a közbiztonságra.” Az állambiztonságnak ettől kezdve a külföldi ellenséges központok tevékenységétől kell védenie az államot, s így „ezt az apparátust nem irányíthatják, és nem használhatják fel a szocialista társadalom belpolitikai kérdéseinek és ellentmondásainak megoldására”, a csehszlovák állampolgárok megfigyelésére.⁷

Az akcióprogram szövegének nyilvánosságra hozatalának napján, április 10-én tudósítottak a lapok arról is, hogy az előző napon beiktatták hivatalába a 8-án kinevezett új kormányt, melynek élén Oldřich Černík állt. Ekkor foglalta el belügyminiszteri posztját Josef Pavel is. Mivel semmilyen pártfunkciója nem volt, és bő másfél évtizede állami vezetői poszton sem állt, ez meglehetősen nagy függetlenséget adott neki. Első törekvése az volt, hogy a személye és a tárca iránti társadalmi bizalmat megteremtse. Ennek érdekében tucatnyi beszélgetést tartott a sajtó képviselőivel, és gyakran adott nyilatkozatokat is.⁸ Pavel legfőbb előnye az volt, hogy kívül esett a szovjet ügynökök hálózatán.⁹ A szovjet állambiztonság, a KGB már jóval április előtt röplapokat terjesztett Prága utcáin, amelyek Dubčeket támadták és Novotnýt éltették, időnként pedig antiszemita nézeteket is tartalmaztak. Pavel egyik első lépése volt miniszteri kinevezése után, hogy megpróbálja kideríteni, kik álltak e röplapakció mögött, de nem jutott túl messzire.¹⁰ Az új miniszter fellépett a belügyminisztériumban dolgozó KGB-sek ellen, állítólag harminc szovjet ügynököt mentettek fel az év közepén a tárcán belül.¹¹

A CSKP akcióprogramját április 24-én a kormány programnyilatkozata követte, amelyet Černík miniszterelnök olvasott fel a nemzetgyűlés ülészakájának kezdetén. A belügyminisztérium kompetenciájába tartozó kérdések „A törvényesség és a polgárjogok védelme” című pont alá tartoztak. A kormány „alapvető feladatának tartja,

7 Veselý, 2005. 565. Az akcióprogramot teljes terjedelmében közölte a *Rudé právo* és az *Új Szó* 1968. április 10-i számának melléklete is.

8 A Csehszlovák Sajtóügynökség (ČTK) tudósítójának nyilatkozva Pavel kijelentette: „Biztosíthatom, hogy ami a biztonsági szervek ezen túli tevékenységét illeti, nem hiábalvók azok a tapasztalatok, amelyeket az ötvenes években a börtönben szereztem.” *Új Szó*, 1968. április 12. – Pavel ismertségét és népszerűségét szolgálhatta az is, hogy májustól júliusig szinte minden alkalommal elkísérte országjáró útjának állomásaira Svoboda köztársasági elnököt. Ennek ellenére a belügyminiszter – feltehetően a tárca iránti bizalmatlanság nehezen elosztható volta miatt – egy júliusi közvélemény-kutatás szerint is csak a 11. helyen állt a csehszlovák politikusok népszerűségi listáján, amelyet Dubček vezetett, s még a 10. helyen is Vasil Biřák állt. *Új Szó*, 1968. július 18.

9 Mlynář, 1989. 103.

10 Kun, 2008. 55.

11 Golan, 1973. 182. A KGB szerepéről bővebben lásd: Petrov, 2010. 145–163.

hogy kialakítsa az állampolgárok szabadságjogai, elsősorban a politikai, de a más személyi, emberi és állampolgári jogok sokoldalú érvényesülésének feltételeit” – mondta a kormányfő, aki külön is szólt a nemzetiségek – köztük a magyarok – egyenjogúságáról, illetve a vallásszabadságról is. Ígéretet tett több törvényjavaslat kidolgozására, így az egyesülési és gyülekezési jogról, a cenzúra eltörléséről, az úti okmányok és a kivándorlás lehetőségének jelentős kiszélesítéséről, továbbá a büntető jogszabályokról (garantálva a törvény előtti valódi egyenlőséget). Černík bejelentette, hogy a belügyminisztérium kezeléséből kivonják a börtönügy felügyeletét, s a tárcát a kormánynak, illetve a nemzetgyűlésnek felelős szervezetté alakítják át. Ígéretet tett az ötvenes évek koncepciók perjei áldozatainak kártérítésére, a törvénytértést elkövetők felelősségre vonására. Jelentősen bővülni fog a nemzeti bizottságok jogköre is, többek között a közbiztonsági (rendőri) szerveket is alájuk fogják rendelni.¹²

Pavel első miniszteri intézkedésével április 26-án elrendelte, hogy a koncepciók perekben elítéltek rehabilitációja érdekében a belügyminisztériumban őrzött dokumentumokat (kihallgatási jegyzőkönyveket stb.) át kell adni a bíróságoknak, illetve az illetékes ügyészeknek. Egyúttal intézkedett egy bizottság létesítéséről, amelynek feladata az ötvenes években elkövetett törvénytértések kivizsgálása volt. Ennek kapcsán a miniszter (már a rendelet kiadása előtt két héttel) arról is tájékoztatta a sajtót, hogy a felelősöknek távoznia kell a minisztériumból, s újra megerősítette, hogy a köz- és az állambiztonságot szét fogják választani. Eltörlik azt a gyakorlatot is, amely szerint a rendőrségbe szinte csak párttagokat vesznek fel – nyilatkozta.¹³ Április végén is megerősítette, hogy a tárca profiltisztításon esik át. Kiemelte, hogy a börtönök nem maradhatnak a biztonsági szervek kezelésében, mivel az elítéltek így továbbra is azon erőknél vannak kiszolgáltatva, amelyek gyakran brutálisan hallgatták ki őket. Hozzátette, megbukott az a gyakorlat, hogy a belügyminisztérium a párt alárendeltségébe tartozzon: kizárólag a kormány és a miniszterelnök állhat felette. A tervezett személycseréről elmondta, hogy legalább négy miniszterhelyettes távozik majd a belügyből.¹⁴

A minisztérium munkatársainak gyűlésén Pavel május 6-án ismertette elgondolásait. Elmondta, hogy az SNB jelenleg nem élvezzi a közvélemény bizalmát, pedig enélkül nem tudja feladatait teljesíteni. A bizalom megszerzését pedig nem propagandával, hanem tényekkel lehet elérni. Bejelentette az állományának, hogy a CSKP első titkára és a KB 8. osztálya helyett a tárca ezután csakis a kormány alárendeltségébe tartozik majd. Eddig a minisztérium a saját alárendelt szerveit sem irányíthatta, de mostantól határozottan el kell választani a szolgálat-végrehajtást az irányítástól. Ki kell küszöbölni a tárca működéseéből a „forradalmi célszerűség”, azaz „a cél szentesíti az eszközt” elméletét és gyakorlatát, emelte ki. Világossá tette itt is, hogy a törvénytelenégeket elkövető személyeknek távoznia kell a tárcától, de

12 *Rudé právo*, 1968. április 25.; *Új Szó*, 1968. április 25.

13 ABS, A6/4-1117. Rozkaz ministra vnitra, 1968/19. A sajtónak adott miniszteri interjút lásd: *Új Szó*, 1969. április 12. (A lap májusi tudósítása szerint felállt a vizsgálóbizottság is, amely „azonban nem illetékes, hogy bírósági és közigazgatási rehabilitációk ügyében kérvényeket vegyen át a lakosságtól”. *Új Szó*, 1968. május 21.)

14 *Rudé právo*, 1968. május 1. Mint látni fogjuk, mind a hat miniszterhelyettes távozott hivatalából.

hozzátette, hogy a biztonsági erők zömét ez már nem fogja érinteni. Leszögezte viszont, hogy az SNB (illetve utódszervei) katonai szerveződésű marad, máshogy ugyanis nem lehet akcióképes. A tárca és az SNB átszervezése mellett kiemelte az új munkastílus fontosságát is. *„Főleg az állambiztonságnál az úgynevezett belső fronton nem lesz most lehetséges és nem lesz engedélyezett sem csak azért megfigyelni egyes embereket, mert nem ért egyet velünk (...) nem lesz mód arra, hogy belpolitikai problémákat befolyásoljon.”*¹⁵

Már Pavel is jelezte beszédében, hogy intézkedései miatt érték kritikák is. Az SNB vidéki pártszervezeteitől több tucat vélemény érkezett, ezek közül 16 esetben volt jelentősebb bírálathoz; legismertebbé az SNB nyugat-szlovákiai (pozsonyi) kerületi igazgatóságának május 13-i levele vált. Az írás kritizálta a minisztert az SNB akcióképességének megszűnése miatt (értékelése szerint zavartalanul szervezkednek a szocializmusellenes elemek), továbbá azért is, mert Pavel nem érintette egy héttel korábbi beszédében a föderalizálás miatt szükségessé váló átalakítások kérdését. A pozsonyiak jelezték, hogy a tárca irányítását paritásos alapon képzelik el, vagyis a szlovákok számára 50 százalékos befolyást követeltek.¹⁶

Május 12-én Pavel hatályon kívül helyezett egy egész sor korábbi belügyi, illetve nemzetbiztonsági miniszteri intézkedést. Ezek egy része alkalmi intézkedés volt, de a többsége az „ellenséges elemek” megfigyelését írta elő, és így természetesen ellentétben állt a CSKP akcióprogramjával. Egyidejűleg Pavel megtiltotta, hogy operatív technikát alkalmazzanak bármely csehszlovák állampolgár ellen, kivéve abban az esetben, ha külföldi titkosszolgálatokkal való együttműködés gyanúja állt fenn. A miniszter megtiltotta a lehallgatóberendezések további használatát, azokat, legalábbis átmenetileg, le is kapcsolták, még abban az esetben is, ha az eljárást maga Dubček engedélyezte.¹⁷

Pavel minisztersége első heteiben nagy lendülettel látott hozzá a munkának. Elsőként saját programjának megfogalmazására törekedett: az akcióprogram és a kormány programnyilatkozata alapján megkezdődött a belügyminisztérium intézkedési tervének kidolgozása is.¹⁸ Ennek javaslata május 20-án elkészült, de csak a belügyminiszter kollégiuma június 21-i ülésén vitatták meg. A májusi tervezet részletesen tárgyalta, mely területek felügyeletét adja át a tárca más szerveknek (büntetés-végrehajtás, levéltárügy, a közlekedés és a hírközlés egyes területei), illetve hol van szükség decentralizáló reformok kidolgozására (nemzeti tanácsok, helyi gazdaság, útlevíly). A dokumentum második része rendelkezett arról, hogy a belügyminisztériumot központi irányító és ellenőrző szervvé kell alakítani, mivel a korábbi gyakorlatban a tárca összefonódott az SNB végrehajtó apparátusával és operatív ügyeivel.

15 Pavel beszédét közli: Koudelka-Suk, 1996. 93–103. A gyűlésen felszólalt Josef Smrkovský, a nemzetgyűlés házelnöke is. Lásd uo. 103–109. Minderről lásd még: Žáček, 2010. 13–16.

16 Közli: Koudelka-Suk, 1996. 109–111.

17 ABS, A6/4-1120. Rozkaz ministra vnitra, 1968/22. Lásd még: Koudelka-Suk, 1996. 16–17.; Williams, 1997. 216. A minisztert kijátszva később több esetben – ismét Dubček és Černík tudtával – egyes célszemélyek megfigyelését újrakezdték, illetve az új ellenzéki szervezetek tagjairól is gyűjtöttek adatokat.

18 Erre a CSKP Elnöksége utasította 1968. április 30-i határozatával, lásd: ABS, A2/3-1588.

A jelentőségében legnagyobb a harmadik rész volt, amely az SNB átalakításával foglalkozott. Az állambiztonságot el kell választani a közbiztonságtól, önálló szervekké alakítva őket úgy, hogy az állambiztonság csak a külső fenyegetéstől védje az országot: nem irányulhat tevékenysége belső megfigyelésekre. Mindkét testület vezetésében személycserékre, munkájában pedig módszerváltásra van szükség. A hírszerzést el kell különíteni az állambiztonságtól is, és a kormányfő alá kell rendelni. Így az állambiztonság belügyi tárcánál maradó része csak a kémelhárítással foglalkozna, amelynek működését szintén újra kell szabályozni. (A szervezet feladata a Csehszlovákia elleni ellenséges tevékenység elhárítása lenne, amely külföldi hírszerző szervek vagy emigráns központok tevékenysége ellen is irányulhat.) A közbiztonság (rendőrség) egyes konkrét feladatait a nemzeti bizottságok alárendeltségébe kell vonni. A negyedik rész a belügyminisztérium, a kormány és a nemzetgyűlés viszonyát szabályozta, míg az ötödik részben a tárca kérdéseiről volt szó. A program is megerősítette, hogy a kompromittált személyeknek távoznuk kell, továbbá az állomány megfiatalítását is célul tűzte ki. A javaslat záró sorai arra is utaltak, hogy szükséges lesz egy sor újabb törvény kidolgozására is, többek között az egyesülési és a gyülekezési jogról is. A tervezet melléklete konkrét lépések javaslatát tartalmazta a nyári hónapokra: az SNB-ről szóló törvény módosításával a testületet ketté kell bontani közbiztonságra és kémelhárításra, végre kell hajtani a kádercseréket, az állambiztonság egyes feladatait a közbiztonságnak kell átadni, s még a nyári időszakban át kívánták alakítani a tárca irányító rendszerét és végrehajtó apparátusát is stb.¹⁹

A tervezet elkészültének napján Pavel levélben felmentését kérte Dubček első titkártól. Arra hivatkozott, hogy az állambiztonság egyes funkcionáriusai ellenállnak a reformoknak, továbbá hogy Černík miniszterelnök beavatkozott a tárca működésébe, felkérve Záruba miniszterhelyettest (akit Pavel leváltani javasolt), hogy alternatív javaslatot dolgozzon ki az SNB-ről szóló törvényre, méghozzá úgy, hogy a miniszter erről ne szerezzen tudomást (Záruba egyébként közölte Černíkkal, hogy ez lehetetlen, és ekkor a miniszterelnök tájékoztatta Pavelt). Pavel mindenesetre feszült viszonyba került a kormányfővel, és nyilván ezért fordult felmentési kérelmével a párt és nem a kormány vezetőjéhez. Dubček nem fogadta el a lemondást.²⁰ Ennek háttérében az is állhatott, hogy Václav Prchlík szintén e napon, május 20-án Dubčeknek írt jelentésében pozitívan értékelte Pavel tevékenységét. Egyúttal Prchlík is jelezte, hogy a biztonsági erők többsége Pavel ellen lép fel, méghozzá azért, mert a régi módszerek továbbélésében reménykednek.²¹

Pavel azzal feltehetően nem volt tisztában, hogy Černík mellett Dubček is ellene dolgozott: ugyanis több megrettent állambiztonsági funkcionárius – főleg a

19 Közli: Koudelka–Suk, 1996. 111–123. Itt megadott levéltári jelzete hibás. (ABS, A2/3-127. A következő, 128. levéltári egységben ugyan a belügyminisztérium akcióterve található, de szövegezése eltér a kötetben közöltétől.) Hosszasan idézi azonban Žáček, 2010. 18–22., illetve levéltári jelzet nélküli szkennelt változata az interneten is elérhető: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/vedeni-mv/aknci-plan-680530.pdf>.

20 A levelet közli: Koudelka–Suk, 1996. 123–125.

21 Koudelka–Suk, 1996. 125–129.

hírszerzés parancsnoka, a reformok ellen forduló Josef Houska – kérésére, illetve szovjet nyomásra május 13-án a miniszterelnök és az első titkár együtt határozták el, hogy Houskát és Zárubát megbízzák: titokban dolgozzanak ki egy javaslatot a KGB mintájára működő biztonsági apparátus létesítéséről. Erre Záruba Pavel háta mögött nem volt hajlandó (Houska viszont igen), ugyanakkor újabb utasításra Záruba is részt vett az SNB-ről szóló alternatív javaslat kidolgozásában.²²

Ezzel magyarázható tehát, hogy az SNB átszervezésére vonatkozó javaslat, amelyet május végén tárgyalt a CSKP KB Elnöksége, korántsem Pavel elgondolásait követte. Az előterjesztés május 24-én készült, az Elnökség 28-án vitatta meg. Két javaslat is terítékre került. Ezek egyaránt az állambiztonság felszámolásával számoltak, míg a közbiztonság lényegében változatlanul működött volna tovább. A megszűnő állambiztonság helyett két új szervezet jött volna létre, a hírszerzés és a kémelhárítás. A két tervezet abban tért el, hogy az egyik szerint mindkét új testület a belügyminiszter alá lett volna rendelve, a másik szerint pedig egy újonnan létrehozott „Központi Hírszerző Igazgatóság”²³ felügyelte volna őket, élén egy új miniszterrel. (Mindenesetre egyik javaslat sem felelt meg Pavel addigi elgondolásának, amely a kémelhárítást a belügyminisztérium részeként képzelte el, a hírszerzést pedig nem.)

Az Elnökség vitájában Pavel amellet érvelt, hogy a két új testület egyike se tartozzon a belügyminisztérium alá (ekkor úgy vélte, hogy „a konzervatív erők nyomása” ezzel hárítható el inkább). Ezzel a többiek is egyetértettek, de leszavatták, hogy az új igazgatóság élén miniszteri rangú személy álljon. A hírszerzést és a kémelhárítást felügyelő majdani új szervezet nevét sem fogadták el, arról később kívántak végleges döntést hozni. Ezzel szemben az új jogszabályokat a lehető legkorábban el akarták fogadni; a gyorsaság érdekében törvényerejű rendelet kiadását határozták el, hogy a nemzetgyűlés ülését se kelljen megvárni. A némileg határozatlannak tűnő Pavellel szemben Prchlík több hiányosságot látott a javaslatban, s felhívta a figyelmet arra, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás számára is önálló akcióprogram kidolgozása folyik. Az új központi szerv irányítására a meglehetősen dogmatikus nézeteket valló és már akkor is KGB-ügynök hírében álló Viliam Šalgovičot nevezték ki miniszterhelyettesnek.²⁴

A döntés a reformerek oldaláról több bírálatban részesült. A hírszerzés munkatársai május 31-én – Václav Prchlíkhez intézett levélben – kifogásolták, hogy nem vonták be őket a javaslat előkészítésébe, sőt hivatalosan nem is kaptak arról tájékoztatást. Ezt „a pártmunka alapvető normái megsértésének” nevezték, s ennek következtében – mint írták – bizalmatlanság alakult ki körükben a pártvezetéssel szemben. (A levélre július 4-ig nem kaptak választ, akkor újra elhatárolták magukat

22 Williams, 1997. 217–218.; Kaňák–Dvořáková–Jurová, 2016. 39–41.

23 Az „igazgatóság” helyén álló eredeti cseh kifejezés (*správa*) vezetést, irányítást, (köz)igazgatást jelent. A belügyminisztérium központjában e néven működő szerveket 1963 után a magyar társszervek mintájára csoportfőnökségnek is szokták fordítani. A továbbiakban a kifejezést csoportfőnökségnek fordítom abban az esetben, ha a belügyi tárca központi apparátusának részeként működik, más esetben pedig (a belügyminisztérium kerületi szerveinél is) igazgatóságként.

24 NA, f. 1261/0/5. sv. 72., aj. 90/1a-1b. Közli: Koudelka–Suk, 1996. 129–143.

az Elnökség május 28-i döntésétől).²⁵ De június elején Pavel is jelezte Prchlíknek, hogy az Elnökség döntéseiben a saját személyével szembeni bizalmatlanság jeleit látja. Elsősorban azt kifogásolta, hogy a reformok végrehajtására nem alkalmas Šalgovič megbízása az ő megkérdezése nélkül²⁶ történt, de általában is bírálta, hogy olyan munkatársakkal kell együtt dolgoznia, akik a régi idők szellemét képviselik. A párt akcióprogramja ellenére a belügyi szervek továbbra is törekednek a társadalom régi módszerekkel való megfigyelésére.

Az elnökségi ülésen elmondott szavait ismét felülbírálván Pavel arról írt, hogy miután az „állambiztonságot” betagozzák a belügyminisztériumba, *„nem fogom megengedni, hogy bármilyen külső szerv beavatkozzon e szolgálat működésébe, és az állambiztonsággal kapcsolatos minden kérdést az a kollégium fog megtárgyalni, amelyen én elnökölök”*. Pavel ezzel tehát kétségsbe vonta a párt beavatkozásának jogát is, ugyanakkor rádöbrent arra is, hogy a konzervatív erők befolyását nem szünteti meg egy új központi szerv létrehozása (főleg, ha annak élére Šalgovič kerül), ehelyett inkább saját felügyelete alá kívánta vonni az „állambiztonságot” (amelynek kettéválasztása addigra elvileg eldöntött tény volt). Újra kifejezte kérését arra, hogy olyan helyettesekkel dolgozzon, akikben ő megbízik. Fizikai és lelki kimerültségéről is beszámolt.²⁷

Mindezek következtében Pavel végre lehetőséget kapott arra, hogy megerősítse háttérét a tárcán belül. A minisztériumban zajló változások nagyságát jól jelzi az a tény, hogy a tárcavezető mind a hat helyettese hamarosan elhagyta hivatalát. Elsőként, 1968. május 31-én Jaroslav Klíma távozott miniszterhelyettesi posztjáról, amelynek feladatait 1962 októberétől látta el. A CSKP Elnökségének június 17-i döntése²⁸ után 21-én a kormány ülésén Pavel javasolta az összes többi helyettesének a felmentését is, amit a kormány elfogadott. Ekkor távozott Miloš Jakeš, aki alig két éve töltötte be e pozíciót (felmentésének oka az volt, hogy a CSKP KB Központi Ellenőrző és Revíziós Bizottságának elnökévé választották); Štefan Demjan, aki 1956 áprilisa óta állt posztján; Jindřich Kotal, aki 1951 szeptemberétől, Jindřich Thon, aki 1965 májusa óta, illetve Jan Záruba, aki 1962 márciusa óta volt miniszterhelyettes. Kotalt a tárca állományából is elbocsátották, míg Thon a közbiztonsági főcsoportfőnökség parancsnokának tisztségébe került. A távozó miniszterhelyettesek utódjaiként előbb (június 1-jén) Šalgovičot, 21-én pedig Ján Majert, Stanislav Padrúneket és Jiří Rypelt neveztek ki.²⁹ A személycserék közül a legfonto-

25 Koudelka–Suk, 1996. 144–145.; Kaňák–Dvořáková–Jurová, 2016. 41–43.

26 Šalgovič megbízását Dubček vitte keresztül, mivel korábban a szintén szlovák Šalgovič támogatta őt. S bár az első titkár tudta róla, hogy kicsoda, feltehetően úgy vélte, erre a posztra csak a szovjetek embere kerülhet. Mégis abban bízott, hogy baráti kapcsolatuk révén nem fog ellene dolgozni. Reménye nem vált valóra: Šalgovič lett a minisztériumon belül a szovjetek legmegbízhatóbb szövetségese, az intervenció utáni hajnalon parancsára magát Dubčeket is letartóztatták a csehszlovák (és szovjet) állambiztonságiak. Mlynář, 1989. 104.; Shawcross, 1990. 128.; Kun, 2008. 103. – A KGB-nek a belügyminisztériumon kívül a szovjet nagykövetségen is dolgoztak emberei, akik „Moszkva szemei és fülei” voltak. Povolný, 2008. I. köt. 69.

27 Koudelka–Suk, 1996. 146–147. Miniszterhelyettesi javaslatai sem teljesültek teljes mértékben.

28 NA, f. 1261/0/5. sv. 73., aj. 97/1.

29 Cajthaml, 2007. 91–97.; Új Szó, 1968. június 23. A személycserékre vonatkozó javaslatokat, illetve az új jelöltek káderjellemzését lásd: ABS, A2/3-1828.

sabb az volt, hogy a miniszter első helyettese Záruba helyett Padrúněk lett, aki Pavel legközelebbi munkatársává vált a későbbiekben. Ezzel szemben az, hogy Jaroslav Klíma helyett Šalgovič lett az állambiztonságért felelős helyettes,³⁰ mint láttuk, nem volt Pavel számára kedvező fordulat. A miniszterhelyettesek kinevezésének elhúzódása talán azzal is magyarázható, hogy Dubček még januárban ígéretet tett Brezsnjevnek arra, hogy a káderek cseréjére nem kerül sor (ez jellemétől is idegen volt, s június elejéig úgy vélte, hogy nem a személyi kérdések a lényegesek, hanem a párt új programja). Életrajzírója szerint ez volt a csehszlovák első titkár legnagyobb hibája.³¹

Június folyamán a miniszterhelyettesek kinevezésén túl semmi érdemleges nem történt. A két tábor között egyelőre eldöntetlen csata zajlott. A vitában már a korabeli értékelés is két nagyobb választóvonalat észlelt e harc során. Az első a belügyminisztérium alkalmazottainak május 6-i, fentebb idézett gyűlése, ami a polémia kezdőpontja volt. Az állambiztonsági funkcionáriusok úgy értékelték, hogy az akcióprogram csak a széles nyilvánosság számára készült, s nekik nem eszerint, hanem belső utasítások alapján kell dolgozniuk. Végső soron a párt programjának felülvizsgálatát is szükségesnek tartották, és a régi módszerek szerint akartak tovább dolgozni – a belső ellenségek megfigyelésével együtt. Egyre nyíltabban és élesebben bírálták Pavelt, főleg mert a parancsnokaik sem léptek fel a miniszterre irányuló kritikáik ellen. A támadások a sajtó hasábjain, felhívásokban, sőt a szovjet nagykövetségre is eljuttatott jelentésekben is folytak. Ezekben nemegyszer Pavel állambiztonsági múltját is felhánytorgatták.

A második határkö május végén a CSKP Elnökségének már tárgyalt vitája volt. A régi módszerek képviselői teljes mértékben támogatták a Központi Hírszerző Igazgatóság létrehozását, amelyről ismert volt, hogy tervezetét Pavel részvétele nélkül dolgozták ki. Az állambiztonságiak igyekeztek szövetségeseket találni. A közbiztonság tagjai között e törekvésük kudarcot vallott, ám a népi milícián belül támogatókra leltek. Az állambiztonsági funkcionáriusok ellenállását csak fokozta egzisztenciális bizonytalanságuk (eltávolításuk vagy a közbiztonsághoz való áthelyezésük lehetősége miatt). A morális és fegyelmi helyzet a fentiek miatt nagymértékben romlott a testületben. A reformer erők úgy értékelték, hogy a helyzet konszolidációja csak akkor következhet be, ha azonnali hatállyal felmentik azokat az állambiztonsági parancsnokokat és munkatársakat, akik a múltban törvénysértéseket követtek el, akik nem tudnak eltávolodni a korábbi munkamódszerek alkalmazásától, „konzervatív” nézeteket hangoztatnak, illetve súlyosan megsértették a legújabb irányelveket.³²

30 Koudelka–Suk, 1996. 16.

31 Shawcross, 1990. 126–137. A szerző úgy véli, hogy előbb kellett volna rendkívüli pártkongresszuson új Központi Bizottságot választani, és csak ezután elfogadni az akcióprogramot. Okkal feltételezhető, hogy Pavel is ezt támogatta volna saját minisztériuma esetében. (Dubček említett véleményét magyarul is idézi: Irmanová, 1993. 32.)

32 Vö. a belügyminisztérium titkárságának tanulmányi osztálya jelentését (1968 júniusa). Idézi Koudelka–Suk, 1996. 152–157. Névlegesen egyébként a visszahúzó erők is kiálltak a párt akcióprogramja mellett, egyúttal követelték a hírszerzés és a kémelhárítás elválasztását a belügyminisztériumtól, és azt a véleményt fejtették ki, hogy az utóbbi ellen indított támadások veszélyeztetik a szervezet akcióképességét és

A reformok a két tábor közötti harc következtében lelassultak. Szimbolikus jelentősége persze volt annak, hogy a szocialista Csehszlovákia történetében első alkalommal a belügyminiszter beszámolt a parlamentnek, pontosabban a védelmi és biztonsági bizottságnak a tárca tevékenységéről. Olasz lapértékelések szerint erre korábban „egyetlen szocialista ország sem szánta el magát”.³³ Pavel szerencséjére június végén már a miniszterhelyettesek többsége, sőt a tárca pártbizottsága is felsorakozott mögé. A pártszervezet június 29-i értekezlete egyértelműen kiállt a belügyminisztérium akciótérve mellett, sajnálkozva állapítva meg, hogy annak végrehajtása túlságosan lassú. Ennek oka pedig az, hogy a tárca új vezetését (a miniszteren kívül) sokáig nem nevezték ki, és az egyéb szükséges káderintézkedésekre még mindig nem került sor. A küldöttek a „konzervatívokhoz” hasonlóan támogatták a Központi Hírszerző Igazgatóság felállítását, a hírszerzés és a kémelhárítás leválasztását a tárcáról. Ugyanakkor kifejezték aggodalmukat, hogy minderre anélkül kerül sor, hogy megfelelően elemezték volna e két szolgálat helyzetét (működési módszereit, káderkérdéseit stb.). Hasonló elemzést sürgettek a közbiztonságon belül is, de kéréseket és javaslatokat fogalmaztak meg a tárca egyes (volt) ügyköreinek működésével kapcsolatosan is.³⁴ A küzdelem tétje az is volt, hogy sikerül-e Pavelnek eltávolítani a kompromittált állambiztonságiakat és végrehajtani a személycseréket azelőtt, hogy kivonják a hírszerzést és a kémelhárítást a tárca alárendeltségéből.³⁵

Nem tétlenkedett azonban a KGB sem. A legálisan a belügyminisztériumon belül működő munkatársai mellett álcázottan is számos ügynök érkezett az országba azzal a céllal, hogy a prágai tavaszt lejárassák. Az áprilisi röplapakció után a májustól érkező illegális ügynökök két műveletet hajtottak végre. A „Haladás” (*Progressz*) fedőnevű akcióban legalább 35, magát nyugati turistának álcázott ügynök vett részt. Feladatuk az volt, hogy létesítsenek kapcsolatot csehszlovák ellenzéki csoportokkal, és igyekezzenek ezeket nagyobb aktivitásra és nyugati kapcsolatok kiépítésére rávenni. A „Járókelők” (*Hodoki*) akció résztvevőinek tevékenysége még provokatívabb volt, mivel ők „bizonyítékokat” fabrikáltak annak igazolására, hogy Csehszlovákiában fegyveres ellenforradalmi puccs készülétei történnek. Röplapokat terjesztettek, fegyvert és nyugati segítséget ígértek az ellenzéki szervezetek vezetőinek, újságírókat szovjetellenes cikkek írására igyekeztek rávenni. Az akcióban a KGB mellett részt vett Houska is.³⁶

az állam biztonságát, amelyet „anarchista és népellenes” belső, illetve szocializmusellenes külső erők is fenyegetnek. Előbbiek közé sorolta a *Kétezer szó* című felhívást is. Vö. az állambiztonsági főcsoportfőnökség június 28-i nyilatkozatát, amelyet a vezető állami és pártszerveknek, illetve a népi milíciának is elküldtek, idézi: Koudelka–Suk, 1996. 157–158. A *Kétezer szó* szövegét lásd: Bencsik, 2016. 329–333.

33 Idézi: *Új Szó*, 1968. június 9.

34 Koudelka–Suk, 1996. 159–162. Júliusban Pavel mögé további támogatók sorakoztak fel: az állambiztonsági főcsoportfőnökség összalakulati pártbizottsága elhatárolódott a főcsoportfőnökség funkcionáriusainak június 28-i nyilatkozatától (uo. 176–177.), miközben a nemzetgyűlés védelmi és biztonsági bizottsága is kiállt a belügyminiszter mögött (uo. 177–178.). Végül így tett a belügyminisztérium központjában működő CSKP-bizottság is (uo. 180–181.).

35 Williams, 1997. 218.

36 Petrov, 2010. 152–153.; Povolný, 2008. I. köt. 69–70. A KGB prágai akcióiról magyarul lásd: Kun, 2008. 96–98.

Időközben június 21-én összeült Pavel első saját miniszteri kollégiuma. Teljes kollégiumi ülést minden bizonnyal azért nem tartottak eddig, mert Pavel a régi helyettesekkel és a testületben tagként részt vevő KGB-s összekötő tiszttel nem látta értelmét a közös munkának. A kollégium utasította Šalgovičot, hogy július 5-ig terjesszen be javaslatot az állambiztonság belügyminisztériumtól való elkülönítésére, és tegyen javaslatot személyi állománya szükséges létszámára. A kollégium megvitatta és támogatta a belügyminisztérium akciótervének átdolgozott javaslatát. Erről a tárcán belül további tárgyalásokat folytattak az illetékes csoportfőnökségek parancsnokai bevonásával. A javaslatok alapján módosított tervet Padrúněknek július 30-ig kellett a miniszter, a pártelnökség és a kormány elé terjeszteni jóváhagyásra. A CSKP Elnöksége május 28-i döntése értelmében tudomásul vették, hogy az állambiztonság egyik része sem a belügyminisztérium alá tartozik majd, s annak saját akciótervet kell kidolgozni Šalgovič irányítása alatt (a hírszerzés és a kémelhárítás akciótervének első változatát azonban már ekkor beterjesztették).³⁷

A következő miniszteri kollégium július 8-án ülésezett. Ennek két legfontosabb előkészítő anyaga egyaránt július 4-én készült el. Az elsőt, amely az állambiztonság megelőző évekbeli fejlődését és a szervezet előtt álló feladatokat foglalta össze, Pavel és Padrúněk állította össze, és a CSKP Elnöksége is megkapta. A csehszlovák politikai rendszer nemcsak kezdetben, hanem még az SZKP XX. kongresszusa után is mechanikusan másolta a sztálinista szovjet gyakorlatot, szögezte le a dokumentum. A jelentés a hírszerzés működését sem dicsérte, ám igazán éles hangon a kémelhárítás tevékenységét bírálta. Az általa felderített „bűncselekmények” 90 százaléka engedély nélküli külföldre távozással függött össze, a maradék 10 százalék jelentős része is olyan tetteket foglalt magában, amelyek 1963 előtt is a közbiztonság ügykörébe tartoztak. Vagyis a testület valódi feladatával, a külföldi hírszerző és ellenséges szervek elleni harccal alig foglalkozott, a belső ellenség megfigyelését viszont az 1948 óta eltelt húsz évben összesen körülbelül 120 ezer hivatásos állományú állambiztonsági alkalmazott végezte (évről évre jelentős fluktuációval). Az aktuális nyilvántartásban 300 ezer főnél is többen szerepeltek, ennyi emberről vezettek megfigyeléseket. A „kémelhárítók” kétharmada 1956 előtt állt szolgálatba, az állomány fele csak általános iskolai végzettséggel rendelkezett, és a korösszetétel is kedvezőtlen volt. A fenti okok járultak hozzá, hogy az állomány a párt 1968-as akcióprogramja ellenére sem tudott (vagy nem is akart) szakítani a régi munkamódszerekkel. S bár az okok feltárása terén a határozat valóban előrelépést jelentett, a kijelölt „új” feladatok zöme csak ismételte a párt, illetve a belügyminisztérium programjának célkitűzéseit. A javaslatok között szerepelt a hírszerzés és a kémelhárítás szervezeti különválasztása, az azonban nem derül ki belőle, hogy a belügyminisztériumtól is el kívánták-e őket választani. Valódi újdonsága csak az volt, hogy megnevezte, melyik részlegeket kell megszüntetni az állambiztonságban belül. (Konkrétan a belső reakcióval foglalkozó 7., 8. és 9. osztályok mel-

37 ABS, A2/3-130. A belügyminisztérium, a hírszerzés és a kémelhárítás akcióprogramjainak javaslatát lásd: ABS, A2/3-128. A kollégium tárgyalásainak kivonatos jegyzőkönyve: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/vedeni-mv/zaznam-jednani-680621.pdf>. Idézi még: Žáček, 2010. 55–58.

lett a négy operatív csoport egyikét, az úgynevezett megfigyelőcsoportot, amely hosszú távú megfigyelést folytatott olyan személyek ellen, akiket állambiztonsági érdekből veszélyesnek tekintettek.) A jelentés emellett kitért arra, hogy a demokratikus követelményeknek megfelelő kémelhárítás létrehozásának érdekében a szervezet munkájáról külön akcióterv készül.³⁸

A másik tervezet szerzője Šalgovič volt: a június 21-i kollégium utasítására ő dolgozta ki az állambiztonságnak a belügyminisztériumtól való elválasztására vonatkozó javaslatot. Az állambiztonsági miniszterhelyettes a Központi Hírszerző Igazgatósághoz akarta csatolni a belügyminisztérium csoportfőnökségeinek a zömét (a hírszerzést, a kémelhárítást, a megfigyelést és az operatív technikát); a katonai kémelhárítás a nemzetvédelmi tárcahoz kerülne, s az egyedüli jelentősebb csoportfőnökség, amely a belügyminisztériumnál maradt volna, a párt- és kormányórség volt a javaslat szerint.³⁹ A kollégium a javaslatot nem támogatta, és levette a napirendről. Különösen Padrúněk bírálta átgondolatlansága miatt, és sürgette, hogy gyorsítsák fel a szervezeten belüli átalakítást és a személycseréket. Šalgovič is elismerte, hogy javaslata vázlatos. Pavel nyíltan kijelentette, hogy a CSKP döntése az állambiztonságnak a tárcáról való leválasztásáról súlyos csapást jelentett. Šalgovičot utasította a kollégium, hogy hozzon létre egy bizottságot, amely július 30-ig kidolgozza az állambiztonság akciótervének javaslatát, továbbá, hogy Pavel és Padrúněk jelentését az állambiztonságról egészítse ki és terjessze a CSKP elnöksége elé.⁴⁰

Az állami és pártszervek július folyamán egyre inkább tartottak valamilyen rendkívüli esemény bekövetkeztétől, legalábbis igyekeztek felkészülni ezek ellen. Padrúněk dolgozta ki azt az intézkedési tervet, amellyel a tárcának fel kellett készülnie egy esetleges „reakciós felkeléskísérletre” – ami ebben az esetben inkább a dogmatikus erők akcióját jelenthette volna. Ilyen esetben azonnal új parancsnokokat kell helyezni a biztonsági erők élére. Továbbá a miniszter első helyettese veszély esetén műveleti stábot állít fel, intézkedéseket rendel el a hírközlési hálózatok, fegyverraktárak, nagykövetségek biztosítására. Ezen túl – a közbiztonsági erők számára – előírta a „reakciós politikusok” megfigyelését is.⁴¹

Július 16-án a CSKP Elnöksége viszont ezzel éppen ellentétes tárgyú jelentést vitatott meg, amely a kapitalista külképviseltek, egyes külföldi és – ami már

38 ABS, A2/3-136. Közli még: Koudelka–Suk, 1996. 162–176. A hírszerzés akciótervének előzményeit lásd: Kaňák–Dvořáková–Jurová, 2016. 36–37.

39 ABS, A2/3-131.

40 ABS, A2/3-137. Lásd még: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/vedeni-mv/zaznam-schuze-680708.pdf> (a kollégium ülésének tárgyalási jegyzőkönyve).

41 Koudelka–Suk, 1996. 178–180. A kötet szerkesztői jegyzetükben hozzátesszik, hogy Vasil Bířák utólag azzal vádolta a belügyminisztérium reformer vezetőit, hogy „koncentrációs táborok” felállítását készíteték elő a szocializmus hívei, a jobboldali erők ellenfelei számára. Ezt semmilyen bizonyíték nem támasztja alá. – Ezzel szemben Kieran Williams úgy értékeli a javaslatot, hogy az a jobboldali veszély elhárítására született a CSKP Elnöksége utasítására. Hozzáteszi, hogy a javaslatot sosem hagyták jóvá, de a műveleti stáb felállítása július 18-án mégis megtörtént (Williams, 1997. 86.). A dokumentum szövege a benne szereplő „reakció” szó kivételével valójában sehol nem utal arra, hogy milyen irányból érkező zavargás elhárítására vonatkozik. Véleményem szerint Williams értékelése téves, legfeljebb arról lehetett szó, hogy Pavel és Padrúněk felső nyomásra kidolgozott egy tervezetet a „reakció” fellépése ellen, de úgy, hogy azt az „egészséges erők”, a dogmatikusok fellépése esetén (is) lehessen alkalmazni.

meglepőbb – belföldi állampolgárok ellenséges tevékenységét foglalta össze. Az anyagot a kémelhárítás állította össze, hangsúlyozva, hogy belső megfigyelést már nem folytat, így az információk „esetlegesen” jutottak tudomására, s azokat nem tudják megerősíteni, illetve értékelni. Ehhez képest a jelentés 19 gépelt oldalra rúg, és ennek zöme „az antikommunista és antiszocialista ellenzék szerveződését” tárgyalja (elsősorban a formálódó régi-új pártokra, köztük a szociáldemokratákra koncentrálva, de az új ellenzéki szervezetek és a dél-szlovákiai magyarok „ellenséges tevékenységét” is érintve). A jelentés nyilvánvaló célja a reformkommunisták elbizonytalanítása, megfélemlítése volt.

Aligha hihető, hogy mindezt a régi megfigyelési módszerek mellőzésével gyűjtötték össze, habár maga Padrúněk is ezt állította az Elnökség vitájában. Forrásként a miniszter első helyettese röplapokat és névtelen leveleket említett („úgy jobb-, mint baloldalról”). A vitáról nem készült teljes jegyzőkönyv, a kézzel írott, összefüggéstelen jegyzetekből nehéz kihámozni, hogy pontosan mi hangozhatott el. Annyi azonban látható, hogy a jelenlévőknek kérdései és kételyei voltak, az anyagot nem fogadták el, és kérték, hogy új jelentést terjesszenek be a témáról.

A jelentés nem támaszkodik komoly elemzésre, mondta ki a határozat is, amely arra utasította a belügyi vezetést, hogy dolgozza ki az állambiztonság új munkamódszerét, amely lehetővé teszi majd, hogy rendszeresen tájékoztassák a párt vezetését az ország biztonsági helyzetéről. Javaslatot kértek arról is, hogy miként fogják felszámolni a 350 ezer jogtalanul megfigyelt személyről összegyűjtött anyagot. Az Elnökség előírta továbbá, hogy július végéig készüljön elemzés az állambiztonsági munkáról, együtt egy javaslattal, amely egy új szervezetet, egy úgynevezett Központi Biztonsági Igazgatóságot állítana fel. Az SNB-ről szóló törvény módosításával együtt az új szerv felállítását augusztusra, de mindenképp a szeptember 9-re tervezett rendkívüli pártkongresszus előtti időszakra irányozták elő.⁴²

Július második felében további tervezetek kerültek napirendre, amelyek rendkívüli intézkedéseket javasoltak. Zdeněk Mlynář július 22-én indítványozta egy törvényerejű rendelet elfogadását. Ezzel a „bármelyik oldalról bekövetkező provokációkat”, illetve az állam érdekeinek „különösen külpolitikai területen” kialakuló veszélyeztetését kívánta elhárítani. A jogszabály alapján legfeljebb fél évre fel lehetett volna függeszteni újságok működését, illetve legfeljebb egy évre betiltani azokat a szervezeteket, amelyek „súlyosan fenyegetik a köztársaság külpolitikai érdekeit”.⁴³

A javaslatot nem fogadták el, csakúgy, mint azt a tervezetet sem, amelyet Josef Smrkovský, a nemzetgyűlés házelnöke terjesztett be a CSKP Elnöksége július 25-i ülésére. Ez a hírközlési eszközök, illetve a gyülekezési és egyesülési jog korlátozását tette volna lehetővé, ám mind a szakértők, mind az Elnökség tagjai elutasították. Dubček azt is hozzátette, hogy ezek komolyabb kérdések annál, mint hogy egy hirtelen elfogadott törvényerejű rendelettel szabályozhatók legyenek. Egyébként is,

42 NA, f. 1261/0/5. sv. 76., aj. 106/2. Közli még: Koudelka–Suk, 1996. 182–193. Újabb kutatások is igazolják, hogy az állambiztonság tagjai adatokat gyűjtöttek a volt politikai foglyokat tömörítő új szervezet, a K231 tagjairól. Lásd: Bursík, 2009. 101–106.

43 Felcman, 2000. 1. köt. 311–312. Az intézkedés korlátozott érvényességgel rendelkezett volna, csak 1968. december 31-ig lett volna hatályos.

a pártelnökség ne döntsön a nemzetgyűlés helyett – tette hozzá.⁴⁴ Mlynář javaslata a jobb- és a baloldali veszélyre is utalt, Smrkovský előterjesztéséből viszont csak a „jobboldali” ellenzéki szervezetek működése elleni fellépés olvasható ki. Mindez a reformer házelnök részéről meglepőnek tűnik, de tény az is, hogy a pártvezetés (szovjet nyomásra) lassítani akarta az eseményeket, különösen az ellenzéki erők pártosodási folyamatát.⁴⁵

Rendkívüli események addigra be is következtek: július 12-én a közbiztonság névtelen bejelentések alapján Sokolovtól öt kilométerre húsz géppisztolyt, 30 pisztolyt és nagy mennyiségű lőszert talált. Az eset nagy médiafigyelmet is keltett. Pavel a rádió tudósítójának kérdésére kifejtette, hogy „a fegyverek elrejtése provokáció volt, azzal a céllal, hogy dramatizálják a csehszlovákiai helyzetet”. Az eset a bolgár sajtóban már úgy jelent meg, hogy több helyen is találtak fegyvereket, köztük Ostravában egy egész titkos fegyverraktárt is. Ezt a miniszter cáfolta.⁴⁶ Július 25-re elkészült a fegyverek – nyilvánosságra nem hozott – ballisztikai, diagnosztikai, daktiloszkópiái és vegyi vizsgálata is. Megállapították, hogy a géppisztolyok amerikai gyártmányúak, de gyártásuk már 1943-ban lezárult. Szintén nem a legmodernebbek, a második világháború időszakából származóak voltak a német gyártmányú pisztolyok és a lőszer zöme is. Ujjlenyomatokat a vizsgálat nem talált, viszont a szakszerűen konzervált – ládákban, bezsírozva tárolt – fegyverek szovjet gyártmányú vazelinnal voltak kezelve. Olyan hátizsákok is előkerültek, amelyeken cirill betűs, bár elmosódott feliratok szerepeltek.⁴⁷ Mindez arra utal, hogy a háborúban a szovjetekhez került amerikai és német fegyverzetet a KGB rejtette el a „Hodoki” akció keretében, s az esetet annak bizonyítására szerették volna felhasználni, hogy Nyugatról fegyveres felkelést készítenek elő az imperialista ügynökségek azért, hogy Csehszlovákiában megdöntsék a szocialista rendszert.⁴⁸

Július 15-én Prchlík tábornok, a CSKP 8. (adminisztratív) osztályának vezetője – egyúttal Pavel egyik fontos szövetségese – sajtótájékoztatót tartott a párt új védelmi és biztonsági politikájának alapelveiről. Véleménye szerint csődöt mondott az a gyakorlat, hogy a párt ellenőrizzé a biztonsági szerveket, mivel a korábbi években ez egy szűk csoport és több esetben is egyetlen ember döntéseit jelentette. Ezért azt javasolta, hogy a közvetlen pártirányítást meg kell szüntetni, és e szervek irányítását a nemzetgyűlés és a kormány ellenőrzése alá kell vonni. A sajtótájékoztató második felében Prchlík tábornok katonatisztként súlyos bírálatokat fogalmazott meg a Varsói Szerződéssel szemben.⁴⁹ Ennek részletei azonban tanulmányom tárgyán kívül esnek, csak azért kell megemlítenem, mivel a szovjetek öt nappal

44 NA, f. 1261/0/5. sv. 78., aj. 109/16.

45 Erről lásd: Kun, 2008. 96.

46 *Rudé právo*, 1968. július 22.; *Új Szó*, 1968. július 23. A lapok a következő napokban is gyakran írtak az esetről.

47 Koudelka–Suk, 1996. 194–201.; Povolný, 2008. I. köt.

48 Így látta eredetileg 1978-ban írott művében már Zdeněk Mlynář is (Mlynář, 1989. 160.). Ugyanezt állapította meg több történész is. Lásd: Kramer, 1993. 7.; Kun, 2008. 98.

49 Benčík–Paulík–Navrátil, 1996. 1. köt. 234–236.; Navrátil, 1998. 239–240.

később diplomáciai jegyzékben tiltakoztak,⁵⁰ és követelésükre Prchlíket el kellett távolítani hivatalából. Dubčekék ezt a CSKP 8. osztálya megszüntetésével oldották meg. Ez végső soron Prchlík eredeti céljának, a biztonsági apparátus pártellenőrzése felszámolásának megvalósulását is jelentette.⁵¹ Ezt követően a párton belül már csak Mlynářra támaszkodhatott Pavel, igaz, nem sok eredménnyel, mivel a július 4-én beadott javaslatait a CSKP Elnöksége továbbra sem tárgyalta meg.⁵²

Július második felében számos jel mutatta Pavel helyzetének fokozatos erősödését. Megkezdődtek a személycserék az állambiztonság állományában: augusztus elejére a belügyminisztérium legtöbb csoportfőnökének cseréjére is sor került, de több helyen leváltották az SNB és az állambiztonság kerületi igazgatóságának parancsnokát is, néhányuk ellen az ötvenes években elkövetett tettei miatt vizsgálatot is indítottak.⁵³ Július 25-én a kormány megtárgyalta azoknak a károsultaknak az ügyét, akik ellen nem született bírósági ítélet (például kitelepítették a házából, kizárták a főiskolai tanulmányokból). A bíróságon kívüli rehabilitációról szóló törvényjavaslat kidolgozásának koordinálásával Pavelt bízták meg; a cél elsősorban az erkölcsi rehabilitáció volt.⁵⁴ A július 27-én tartott belügyi kollégiumi ülés is pozitív eredményt hozott (pedig Pavel betegség miatt nem vett részt azon). A legfontosabb döntés az volt, hogy minden külföldi rádióadó zavarásának leállítását javasolta a testület (végleges határozatot a kormánynak kellett erről hoznia). Egyes adók zavarását már a hatvanas évek első felében leállították ugyan, de a Szabad Európa Rádió még mindig nem volt zavartalanul fogható az országban. A kollégium javasolta azt is, hogy tárgyalást kell folytatni a szovjetekkel, hogy az ő területükről kiinduló zavarást is állítsák le. Rendkívüli körülmények esetén azonban a javaslat szerint az ország „rádiós védelmét” biztosítani kell egy, a belügyminisztérium keretein kívül működő szerv, a Központi Hírközlő Igazgatóság segítségével.⁵⁵ A másik jelentős napi-rendi pont a tárca működésével kapcsolatos törvényhozási fejleményekről számolt be. Az SNB-ről szóló 70/1965. törvény módosítása kapcsán még mindig a CSKP Elnöksége május 28-i határozata volt érvényben. Három törvényjavaslatról volt szó erre vonatkozóan, amelyek a Központi Hírszerző Igazgatóság, a katonai hírszerzés, illetve a közbiztonság működését szabályozták volna. A vonatkozó tervezeteket

50 A jegyzéket és az arra adott csehszlovák választ közli: Vondrová–Navrátil et al. 1995. 1. köt. 331–333., 339–341. A szovjet tiltakozás Prchlík kapcsán csak a Varsói Szerződéssel kapcsolatos kijelentésekre terjed ki, a biztonsági szervek feletti kontroll átalakítását nem kifogásolta. Kifogásolta azonban azt, hogy az ország nyugati határai nyitva állnak az imperialista kémek előtt is, amit a szovjetek szerint a határ közelében megtalált fegyverek is bizonyítanak. A csehszlovák válasz ezt cáfolta. A CSKP Elnökségének ezzel kapcsolatos július 25-i vitáját (kézzel írott, nehezen olvasható jegyzeteken) lásd: NA, f. 1261/0/5. sv. 78., aj. 109/13.

51 Williams, 1997. 218–219.

52 Williams, 1997. 220.

53 A kádercseréket személyre szóló, részletes indoklással a belügyminisztérium kollégiumának július 7-i ülése javasolta, lásd: ABS, A2/3-132. A személycserékre a párt szerveinek engedélye nélkül került sor (Williams, 1997. 218.). A hat csoportfőnök közül a négy legfontosabbnak a cseréje megtörtént. A leváltott funkcionáriusok listáját és távozásuk időpontját lásd: Koudelka–Suk, 1996. 328. (6. sz. melléklet); Povolný, 2008. I. köt. 68. Az Ústi nad Labem-i kerületi vezetők leváltásáról még a csehszlovákiai magyar sajtó is beszámolt: *Új Szó*, 1968. július 17.

54 *Új Szó*, 1968. július 26.

55 ABS, A2/3-141., illetve uo. 144. Közli még: Koudelka–Suk, 1996. 201–206.

még a kormány sem hagyta jóvá (így azokat nem is terjesztették a nemzetgyűlés elé – határidőként a távoli december 31-ét tűzték ki).⁵⁶

Nem meglepő, hogy a miniszter tárcán belüli helyzetének megszilárdulásával párhuzamosan nőtt a szovjetek iránta táplált bizalmatlansága is. Prchlík eltávolítása után Pavel félreállítására lett a szovjet vezetés egyik fő célja. Az ágcsernyői szovjet-csehszlovák tárgyalásokon (július–augusztus fordulóján) Dubček szóban kénytelen volt megígérni, hogy a belügyminisztérium kettéosztásával az állambiztonságot kivonják Pavel irányítása alól és Šalgovičra bízzák. A többi ágcsernyői ígérethez hasonlóan ez sem teljesült, s ekkortól a belügyminisztérium dogmatikus nézetű munkatársai már a KGB-vel együtt az intervenció előkészítésén dolgoztak.⁵⁷

Pavel kinevezése után két hónapig nem tudott kollégiumi ülést tartani, a következő két hónapban viszont hét ilyen tanácskozársra is sor került, igaz, augusztusban már csak rendkívüli üléseket tartottak.⁵⁸ 5-én, egymás után már harmadszor Pavel jelenléte nélkül,⁵⁹ a kollégium megtárgyalta a büntetés-végrehajtásnak a tárcáról való leválasztási folyamatát, valamint a kádercserék újabb hullámát.⁶⁰ Augusztus 14-én, Pavel utolsó miniszteri kollégiumi ülésén mindössze egy napirendi pont szerepelt, amely a kitüntetésekre vonatkozott.⁶¹

Pirruszi győzelem

Pavel reformjai augusztus első felében léptek döntő szakaszukba. A belügyminiszternek – mint láttuk – feszült volt a viszonya Černík kormányfővel. A két politikus augusztus 6-án egyeztetett a kémelhárítás átalakításáról, és másnap Pavel írásban is elküldte elképzeléseit, amelyekből a köztük kialakult ellentétek továbbra is érzékelhetők. A miniszter nem titkolta neheztelését azért, hogy a belügyminisztérium akcióterve elképzelésével szemben a CSKP Elnöksége május 28-án – Pavel megkezdésével – a kémelhárítást is ki akarta vonni a belügyminisztérium fennhatósága alól, s a hírszerzéssel együtt egy új központi szerv alá kívánta állítani azt. E döntésnek számos hiányosságát később a kormány is belátta, rögzítette Pavel, s ezért Peter Colotka miniszterelnök-helyettes vezetésével felállt egy különbizottság, amely alterna-

56 ABS, A2/3-139. További fontos törvényekről is volt szó, így az úti okmányokról, a bíróságon kívüli rehabilitációs törvényről, az egyesülési és gyülekezési jogról stb. A kollégium napirendjén néhány egyéb intézkedés is szerepelt, ezek kisebb jelentőségű ügyek voltak. (A teljes anyagot lásd: ABS, A2/3-138-tól A2/3-144-ig.)

57 Williams, 1997. 102. és 221. Ezt megerősíti Biřák visszaemlékezése is, idézi: Kun, 2008. 257. – A magyar szakirodalomban elterjedt, hogy a találkozó Ágcsernyőn zajlott le, ezért én is e nevet használom, pedig valójában Čierná nad Tisou helyes magyar neve Tiszacsernyő.

58 Rendkívüli kollégiumi ülésre sor került június 25-én és július 19-én is. Ez utóbbi is Pavel jelenléte nélkül zajlott, és a Varsói Szerződés tagállamaival éleződő feszültség megtárgyalása mellett a belföldi biztonsági helyzet volt a témája. A helyzetet értékelő kerületi vezetők szinte mindegyike kitért az egyházak és ellenzéki szervek tevékenységére. Lásd: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/vedeni-mv/zapis-schuze-680719.pdf>.

59 Bohumil Šimon emlékei szerint Pavel egész nyáron alig mutatkozott Prágában; neki állítólag azt is mondta, hogy ennek ügyis rossz vége lesz, nem érdemes csinálni az egészséget. Idézi: Kun, 2008. 349.

60 ABS, A2/3-145., 147. és 148.

61 ABS, A2/3-149. és 150.

tív javaslatot dolgozott ki. E tervezetet Pavel nem terjesztette a kormány elé, mivel ez sem garantálta volna az állambiztonság szükséges szervezeti és tartalmi átépítését, illetve személycseréit.

A legszükségesebb intézkedéseket emiatt maga a belügyminiszter hajtotta végre. Kádercserék mellett ez elsősorban a július 4-én kelt (Padrůněkkel közösen készített) jelentésének megszületését jelentette. Pavel csalódottságának adott hangot amiatt, hogy a CSKP Elnöksége az azóta eltelt egy hónap alatt sem tárgyalta még meg e jelentést. (Tudomása szerint tervbe vették, hogy a következő, augusztus 13-i ülésen megvitatják majd. A téma valóban be is került a napirendbe, de tárgyalását elhalasztották, és a 20-i ülésen sem került sorra a kérdés.)⁶² Mindennek eredménye az lett, hogy Pavel – továbbra is felsőbb döntés és jóváhagyás nélkül – folytatta saját „partizánakcióját” a továbbra is belügyi irányítás alatt álló kémelhárítás átszervezése terén, a pártelnökség hatályos határozata ellenére. Az átalakítást két ütemben tervezte végrehajtani, a két etap között október eleje jelentette volna a határt. A kémelhárítás, vagyis az állambiztonság maradék részének létszáma az első szakaszban körülbelül kétezer fővel csökkent volna – ezek döntő többsége a közbiztonság állományába került volna át. A második ütemben Pavel további 2-3 ezer fős csökkenést irányzott elő, miközben a vezetésben is újabb személycseréket akart végrehajtani, s ezzel együtt az új munkamódszerek bevezetését is be kívánta fejezni. Mindezek következtében Pavel azt javasolta Černíknek, hogy az SNB-ről szóló törvény elkészült módosítását ne terjeszék be a kormány elé, ehelyett az ő javaslatait és júliusi jelentését vegyék napirendre. Az „új állami elrendezés”, vagyis a tervezett cseh–szlovák föderáció miatt az év végéig további átalakulásokra is szükség lesz, amelyeknél kiemelkedően fontos lenne a törvényalkotás alapelveinek betartása is – a kormány döntése után a nemzetgyűlés illetékes bizottságának, majd annak plénumának is meg kell tárgyalnia a kérdést. Végezetül hozzátette, hogy négy hónapos miniszteri tevékenysége alatt korábban nem volt módja személyesen egyeztetni e kérdésekről Černíkkal. Kérte javaslatai megfontolását annál is inkább, mivel az ő megkerülésével született eddigi javaslatok ellentétben állnak a párt akcióprogramjával is.⁶³

Az átalakítás első lépcsőjét Pavel rögtön a következő napon (augusztus 8.) miniszteri parancsban is elrendelte. Ezzel ismét megszegte a hivatali utat, mivel a CSKP Elnökségének hatályos döntésével szállt szembe. Az állambiztonság átszervezése, hagyományos értelemben véve lényegében annak megszűnése most már akut fenyegetéssé vált. A tárcán belül – Šalgovič vezetésével – működő dogmatikus erők, illetve a szovjet KGB-ügynökök is lépéskényszerbe kerültek. A leváltott miniszterhelyettes, Jaroslav Klíma továbbra is kapcsolatban volt a szovjet állambiztonság embeireivel, akik megbízták azzal, hogy gyűjtse össze a megbízható személyeket. Szintén a szovjetek összeköttetésbe hozták Klímát Šalgovičcsal is.⁶⁴ Maga Pavel parancsa

62 Vö.: NA, f. 1261/0/5. sv. 79., aj. 118/zápis, illetve sv. 79., aj. 119/zápis.

63 A dokumentumot közli: Koudelka–Suk, 1996. 206–208. Az SNB-ről szóló törvény módosítását tényleg nem terjesztették be a nemzetgyűléshez.

64 A dogmatikus erők puccsának előkészületeit és lezajlását lásd: Žáček, 2008. 18–37. A szovjetek egyenesen úgy értékelték, hogy Pavel tagja egy titkos „második [hatalmi] centrumnak”, amely a párt Elnökségé-

viszont valóban megfelelt a CSKP és a kémelhárítás akcióterve követelményeinek: előírta, hogy meg kell szüntetni a kémelhárításon belül a belső ellenség megfigyelésével foglalkozó osztályokat, vagyis az állambiztonság „végrehajtó egységeit”, amelyek „a politikai és ideológiai diverzió témájában működnek a tudomány, a kultúra, az ifjúság, egyházak [stb.] területén”. A büntető törvénykönyv számos paragrafusa alapján történő nyomozást és vizsgálatot át kellett adni (a régi személyzettel együtt, illetve szükség esetén új munkatársak felvételével) a közbiztonság számára, az állambiztonság (azaz a kémelhárítás) pedig csak a külföldi hírszerzések elleni védekezéssel foglalkozhatott, még hozzá szigorúan szabályozott kereteken belül. A feladatok csökkenése az állomány jelentős létszámapadását is magával vonja a parancs szerint is. Kivonták a testület jogköréből a háborús bűnösök felkutatásának feladatát is. Mindezek alapján Pavel elrendelte, hogy szeptember 30-ig határozzák meg, hogy a kémelhárítás feladatainak ellátása érdekében mekkora személyi állományra lesz szükség, és hogy kik azok a legképzettebb kémelhárítók, akiket e feladat ellátására alkalmazni kell. Az év hátralevő részére a létszám feletti állomány leszerelését, áthelyezését írta elő. E feladatok felelőse Šalgovič lett, míg Majer miniszterhelyettest a közbiztonság ezzel kapcsolatos feladataival bízta meg.⁶⁵

Pavelnek végül sikerült a prágai tavasz bukása (az ország megszállása) előtt néhány nappal, augusztus 16-án miniszteri parancs formájában kiadnia a belügyminisztérium, a hírszerzés és a kémelhárítás önálló akcióterveit. Lépése ismét azt jelezte: a párt április 5-i akcióprogramjának védelme érdekében még a pártelnökség május 28-i határozatával is hajlandó szembemenni. Igaz, a tervek nem foglalkoztak azzal, hogy milyen jogi-szervezeti viszony lesz a belügyminisztérium, a hírszerzés és a kémelhárítás között, de azt nyilvánvalóvá tették, hogy kapcsolatuk az egyenjogúságon alapul majd, illetve mindhárom testületben el kell különülnie a központ irányító és az alsóbb fokú szervek végrehajtó feladatainak. Pavel a tervek elfogadásával egyértelműen arra törekedett, hogy akárhová is tartozik majd az állambiztonság két utódszerve, azok működését a reformok szellemében tudja biztosítani.

A belügyminisztérium akcióterve számos ponton módosult a májusi, már tárgyalt javaslathoz képest. Szerkezete és alapvető célja változatlan maradt, de az állambiztonsággal kapcsolatos elemek jórészt kikerültek belőle (e kérdéseket a másik két terv részletezte), a belügyminisztérium további feladatainak tárgyalása viszont jelentősen kibővült és nagyon komoly mértékben szakszerűsödött. A biztonsági szervek működéséből a lehető legnagyobb mértékig igyekezett kivonni a politikumot. Ez távolról sem jelentett szakítást a szocializmus elveivel: a programok a szocialista társadalmi rend védelmét, a többi szocialista országgal való – egyenjogúságon alapuló – együttműködést, valamint az imperialista, sovinszta és revansista törekvésekkel szembeni védekezést tűzték ki célul. (A hírszerzés és a kémelhárítás fő célterülete az NSZK, Nyugat-Berlin, Ausztria és az USA volt.)

nek döntéseit is felülbírálja, és valójában ők irányítják Csehszlovákiát. Lásd az Ukrán KP első titkára, Petro (Pjotr) Seleszt naplóját; idézi: Kun 2008. 282. és 286. A „második centrumról” Brezsnyev is több alkalommal beszélt, idézi: Žáček, 2010. 79–82.

65 ABS, A6/4-1136. Rozkaz ministra vnitra, 1968/38. Idézi: Koudelka–Suk, 1996. 209–211. Vö. még: Williams, 1997. 221.

Ennek ellenére az is kijelenthető, hogy a szovjet típusú biztonsági-belügyi modellel szakított a három program, és igyekezett visszatérni a csehszlovák demokratikus, nyugatos tradíciókhoz (például kimondta, hogy az útlevelügy nem állambiztonsági, hanem rendészeti kérdés, vagy azt, hogy a börtönügy Csehszlovákia területén korábban soha nem tartozott a belügy kompetenciájába). Határozott intézkedésekkel küszöbölte ki, hogy a párt – s azon belül pedig egy klikk vagy egy személy – sajátítsa ki a biztonsági szervek irányítását, ennek érdekében részletezte, hogy mely feladatok terén milyen *állami* szervek vesznek részt a munkában, illetve annak ellenőrzésében. A szubjektivizmus és a voluntarizmus lehetőségét hatékonyan kiküszöbölő körülményeket igyekezett teremteni. A kémelhárítás terve megerősítette, hogy a belső reakcióval foglalkozó osztályokat felszámolják. Mindhárom tervben hangsúlyossá vált az állam föderalizálása miatt bekövetkező feladatok tárgyalása is. Az új munkamódszerek bevezetését pontosan meghatározott módon és határidőkkel, két fázisban írták elő az akciótervek. Figyelembe vették az előírások a tudományos-technikai forradalom követelményeit és ezzel kapcsolatban a biztonsági szervek munkatársai képzettségének fontosságát is.⁶⁶

Augusztus közepén Prágában napokon keresztül néhány száz fős tömeg verődött össze, az emberek elsősorban a népi milícia, a CSKP félkatonai szervezeteinek feloszlátását követelték, s ennek érdekében aláírásgyűjtő akciót kezdeményeztek. A jelszavak között azonban gyakran feltűnt a „szabad választásokat akarunk” követelés is. A belügyminisztérium vezetésének értékelése szerint az akció nem találkozott a közvélemény támogatásával. A rendőrség (közbiztonság) csak akkor avatkozott be, amikor a tüntetés akadályozta a forgalmat: felszólítás után a zömmel fiatalokból álló csoport át is vonult egy másik helyszínre. A megmozdulások napról napra megismétlődtek, a követelések között feltűnt a cenzúra eltörlése is (holott az addigra kész ténynek számított), valamint olyan szovjetellenes jelszavak, mint a „ki az ázsiai szovjetekkel!”. Mivel szovjet csapatok 1968-ig nem tartózkodtak Csehszlovákia területén, ez a követelés legfeljebb a Šumava hadgyakorlat során érkezett katonákra, esetleg a szovjet „tanácsadókra” vonatkozhatott volna. (Néhány vidéki városban is hasonló követelések hangzottak el, általában érdektelenség mellett.)⁶⁷ Mlynář visszaemlékezése szerint ő és Pavel is úgy érzékelték, hogy az egész akció a KGB provokációja volt, s az alig pár száz fős tüntető csoportban rengeteg cseh állambiztonsági munkatárs is ott volt.⁶⁸

A milícia létét néhány reformer lap egyébként már áprilisban megkérdőjelezte, mások pedig a párt helyett a nemzetvédelmi minisztérium alá akarták rendelni azt. Dubček a testület védelmére kelt, kifejtve, hogy az soha nem fordulna a nép ellen. Egyúttal igyekezett új értelmet adni a párt hadseregének, amelynek feladata ettől kezdve a külső fenyegetés elleni védelem lett volna. Június 19-én Dubček felszólalt a milícia 11 ezer tagja előtt, ahol sikerült átmenetileg megnyernie hallgatóságát. Azzal is egyetértést váltott ki, hogy bejelentette: a milícia a párt felügyelete alól át-

66 ABS, A6/4-1140. Rozkaz ministra vnitra, 1968/42. Hosszasan idézi még: Žáček, 2010. 75–78.

67 Koudelka–Suk, 1996. 212., 214–218.

68 Mlynář, 1989. 160–161.

kerül a néphadsereg irányítása alá. Közölte azt is, hogy a milíciába ezután pártonkívüliek is beléphetnek. A testület vezetőit viszont nem sikerült megnyerni a reformok ügyének: júniusban hűségnyilatkozatot tettek a szovjeteknek, majd a milícia nagy része fegyverrel is részt vett az intervenció folyamatában.⁶⁹

A KGB-s „szovjet összekötő szervek” belügyminisztériumi tevékenységéről Pavel augusztus 14-én levelet is írt Dubčeknek: *„Nem akarok arról írni, hogy számuk Csehszlovákiában túlságosan magasnak tűnik nekem. Ez szakmai megítélés kérdése. De úgy vélem, hogy szovjet állampolgároknak nem kellene a belügyminisztérium objektumaiban dolgozni”* – értékelt a tárcavezető. A csatolt jelentés összefoglalta a tanácsadók korábbi tevékenységét 1953 óta. Ebből kiderül, hogy az egyik szovjet tiszt Pavel érkezéséig a miniszter kollégiumának állandó tagja volt, minden anyagba és iratba betekinthezett. De az 1968. augusztus 1-jei állapot szerint is hét szovjet „összekötő tiszt” dolgozott a minisztériumban, éves szinten több mint 400 ezer koronát felemészítő költséggel. Pavel javasolta is, hogy a belügyi kapcsolattartásnak kölcsönös jellegűnek kellene lennie, anyagi értelemben is.⁷⁰

A tárca reformjai elvi síkon áttörő sikert értek el; a párt akcióprogramja szellemében, és mégis a párt vezetésének szándékai ellenére. Pavel nem alkudott meg: tisztán elvi álláspontját kezdeti elszigeteltsége és némi bizonytalansága ellenére sikerült győzelemre vinnie a politikai szempontokat is figyelembe vevő Dubčekkel és Černíkkal szemben. A szovjet típusú belügyi szemlélettel úgy szakított, hogy eközben hű maradt a szocializmus ideájához. Sikerült felsorakoztatnia programja mögé a belügyminisztérium állományának meglepően nagy részét, bár kétségtelenül nem a többségét. A háta mögött zajló első összeesküvést még sikerült elhárítania. Az elfogadott akciótervek gyakorlatba való átültetésére azonban nem volt elegendő idő: 1968. augusztus 20-áról 21-ére virradó éjjel a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai megszállták Csehszlovákiát. Josef Pavel a drámai napokban is miniszter maradt, a letartóztatás elől azonban bujdosnia kellett. Augusztus 30-án végül eltávolították posztjáról. A moszkvai tárgyalások után aláírt jegyzőkönyv egyik fő követelése Dubčektól a legradikálisabb reformerek leváltása volt, így Pavelnek is el kellett hagynia hivatalát. E bő tíz nap történései azonban már egy másik tanulmány tárgyát képezik.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ABS

Archiv bezpečnostních složek, Prága

NA

Národní Archiv, Prága

⁶⁹ Golan, 1973. 182–183.; Bašta, 2008. 105.

⁷⁰ Koudelka–Suk, 1996. 212–214. Václav Slavík visszaemlékezése is említi, hogy Pavel ki akarta tessékélni a szovjeteket a belügyminisztérium épületéből. Idézi: Kun, 2008. 210.

2. Kiadott források és szakirodalom

Bárta

2008 Bárta, Milan: Jan Záruba – stranický pracovník v aparátu ministerstva vnitra. In: *Paměť a dějiny*, 2. (2008) 3. sz. 101–105.

2009 Bárta, Milan: Inspekce ministra vnitra v roce 1968 a posrpnové čistky v aparátu ministerstva. In: *Paměť a dějiny*, 3. (2009) 1. sz. 105–114.

2012 Bárta, Milan: My jsme rozhodnutí zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Josefem Pavlem. In: *Paměť a dějiny*, 6. (2012) 4. sz. 9–22.

Bárta–Kalous

2012 Bárta, Milan – Kalous, Jan: Já ti dám komunistickou spravedlnost. Dokumenty k případu Josefa Pavla. In: *Paměť a dějiny*, 6. (2012) 4. sz. 51–65.

Bašta

2008 Bašta, Jiří: Lidové milice – nelegální armáda KSČ. In: *Paměť a dějiny*, 2. (2008) 2. sz. 99–108.

Benčík–Paulík–Navrátil

1996 Benčík, Antonín – Paulík, Jan – Navrátil, Jaromír: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Sv. I. *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*. Sv. II. 2. *Srpen 1968 – květen 1971*. Uspořádali: Benčík, Antonín – Paulík, Jan – Navrátil, Jaromír. Brno, 1996. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 6/1–2.)

Bencsik

2016 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., 2016.

Bursík

2009 Bursík, Tomáš: Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor. In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro. Sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.–9. září 2008*. Ed.: Volná, Kateřina. Praha, 2009. 101–106.

Cajthaml

2007 Cajthaml, Petr: Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. In: *Paměť a dějiny*, 1. (2007) 1. sz. 91–97.

Felcman

2000–2001 *Vláda a prezident*. Sv. I. *Období pražského jara*. Sv. II. *Období normalizace (září 1968 – říjen 1969)*. Ed.: Felcman, Ondřej et al. Brno–Praha, 2000, 2001. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 8/1–2.)

Golan

1973 Golan, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*. Cambridge, 1973.

Gregor

2010 Gregor, Michal: Josef Pavel a jeho pád. In: *Paměť národa*, 6. (2010) 4. sz. 82–86.

Irmanová

1993 Irmanová, Eva: Néhány pillantás az 1968-as Prágai Tavaszra. In: *História*, 15. (1993) 9–10. sz. 31–34.

Kaňák–Dvořáková–Jurová

2016 Kaňák, Petr – Dvořáková, Jiřina – Jurová, Zdeňka: *Československá rozvědka a pražské jaro*. Praha, 2016.

Koudelka–Suk

1996 Koudelka, František – Suk, Jiří: *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období pražského jara 1968 (leden–srpen 1968)*. Brno, 1996. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 7.)

Kramer

1993 Kramer, Mark: The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretations. In: *Cold War International History Project Bulletin*, 3. (1993) 3. sz. 2–13.

Kun

2008 Kun Miklós: *A „prágai tavasz” titkos története*. Bp., 2008.

Mlynář

1989 Mlynář, Zdeněk: *A Prágai Tavasz... és ősz*. Bp., 1989.

Navrátil

1998 *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader*. Ed.: Navrátil, Jaromír. Bp.–New York, 1998.

Petrov

2010 Petrov, Nikita: The KGB and the Czechoslovak Crisis of 1968: Preconditions for the Soviet Invasion and Occupation of Czechoslovakia. In: *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Eds.: Bischof, Günter – Karner, Stefan – Ruggenthaler, Peter. Plymouth, 2010. 145–163.

Povolný

2008 Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara*. Sv. I. *Invaze armád Varšavské smlouvy*. Sv. II. *Československá lidová armáda v srpnu 1968*. Praha, 2008.

Shawcross

1990 Shawcross, William: *Dubcek*. New York, 1990.

Veselý

2005 Veselý, Zdeněk: *Dějiny české politiky v dokumentech*. Praha, 2005.

Vondrová–Navrátil

1995 *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Sv. 1. *Prosinec 1967 – červenec 1968*. Ed.: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír a kol. Brno–Praha, 1995. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 4/1.)

Williams

1997 Williams, Kieran: *The Prague Spring and its Aftermath. Czechoslovak Politics, 1968–1970*. Cambridge, 1997.

Žáček

2008 Žáček, Pavel: Komunisté nezvedají prst, nýbrž pěst. In: *Pamět a dějiny*, 2. (2008) 2. sz. 18–37.

2010 Žáček, Pavel: *Odvrácená tvář pražského jara. Státní bezpečnost v Praze a srpen 1968*. Cheb, 2010.

PÉTER BENCŠIK

THE CZECHOSLOVAK MINISTRY OF THE INTERIOR IN 1968

THE REFORMS OF JOSEF PAVEL

After the Action program of the Czechoslovak Communist Party was adopted during the Prague Spring in April 1968, a new government was formed in which Josef Pavel was the minister of internal affairs. Pavel was a victim of the show trials in the Stalin period and therefore a strong supporter of the reform movement. The paper deals with his plans to reshape the work of his ministry and, most importantly, of the state security. His plans were based on the Action program of the party. However, even party leader and moderate reformer Alexander Dubček and prime minister Oldřich Černík worked against him, so initially Pavel had no support at all, not even in the ministry itself. The only notable exception was Václav Prchlík, leader of the administrative department of the party, who was also a radical reformer. Pavel was able to replace the previous deputy ministers only after two months and other leaders of his portfolio in the beginning of August. Pavel's reforms were opposed by the soviet security service, the KGB, which had agents also in Prague, both Soviets and Czechoslovaks, including one of the new deputy ministers, Viliam Šalgovič. In his first months, Pavel even seemed to be hesitant. Contrary to these facts, and against the resolution of the Presidency of the Central Committee, Pavel was able to carry on his plans and to adopt the action plans of the ministry and the security services.

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2018-as évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap